

Function vs. Teleology?

If we understand the Prague functionalism within the meaning of the first paragraph of the Theses then teleology is one-word synonym for dynamic functional structure: means – intent/purpose/function. In this case there is no need to understand teleology as one of the basic concepts of the Prague School. However, if we understand language first of all as immanent structure “conscious of” intentional focusing on the target forms of its structural evolution then teleology is one of the basic concepts of the Prague School. In the first case we can talk about the relation: means – intent/purpose/function, in the second one it is entirely appropriate to talk about the goal.

Keywords: function, teleology, the Prague School,

prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc.
Katedra obecné lingvistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 14
771 80 Olomouc
jan.korensky@upol.cz

FUNKCE VS. TELEOLOGIE?

JAN KOŘENSKÝ

Lze obecně říci, že slovo funkce vyjadřuje (a) jednak působení, chování nějakého systému zpravidla vně tohoto systému, (b) jednak se tímto slovem označují výrokové formy, předpisy, která pak v rámci aplikací jsou klasifikovány do nejrůznějších tříd. Lze to dobře ilustrovat citací hesla ve filozofickém slovníku: „Je-li možné různé způsoby chování dynamických (a zvláště kybernetických) systémů popsat pomocí matematických či logických funkcí, pak pojem funkce uvedený pod bodem (a) spadá v jedno s pojmem funkce popsaným pod bodem (b) a pojetí funkce podle bodu (a), který se týká chování systému, je vyčerpávající. Pojem funkce je proto nejen ústředním pojmem matematiky a moderní logiky, ale i teorie poznání a filozofie vůbec.“ (Filosofický slovník, 1985)

Jestliže asi není sporu o tom, že v pražské strukturalistické tradici má ve struktuře termínů/pojmů jazyk – systém – funkčnost – řeč termín funkčnost klíčovou pozici, pak se lze setkat i se stanoviskem, že tato základní pojmová struktura není úplná, neboť v ní chybí termín/pojem teleologie.

Při posuzování konceptuality termínu teleologie je nejvhodnější postup, při kterém si klademe otázku, jak se užívá slova teleologie s příslušnými slovnědruhovými deriváty a jak se jeho užívání případně v čase proměňuje. Za zvlášť závažnou považuji otázku, která jeho užití jsou redukovatelná na užití jiných konceptuálně významných slov/termínů v tomtéž paradigmatickém kontextu.

Všimněme si nejprve, čím se slovo teleologie ekvivalentuje: je to především slovo účelovost, srov. Leška, 1986. Právě on také za „zřetelná (cizojazyčná) synonyma“ alespoň u Jakobsona označuje výrazy *zielbewust*, *goal-oriented*, *means-ends model*. Ponechme zatím stranou otázku stupně jejich synonymie – na tu můžeme odpovídat až po zjištění jednotlivých způsobů užití slova teleologie. Necháme-li pro tuto chvíli stranou komponent-end (neboť ten sugeruje jakousi uzavřenost, izolovanost jednotlivých funkčních relací), pak je jasné, že se musíme zamyslet co (všechno) znamená užití komponentů *Ziel/goal*. Zajímavé odpovědi nalezneme u P. Osolsobě, 2003: Citát z Jakobsona na s. 122 mluví o rozdílech mezi cílem běžného (*gewöhnlich*) jazyka a básnického jazyka. Na s. 123 nalezneme u Osolsobě velmi závažnou Jakobsonovu myšlenku, která konstatuje, že věda dosud hledala příčiny, nikoli cíle, což by mělo být programovým principem teleologicky orientované vědy. Co to znamená? Nepochybně zásadní kritiku skutečnosti, že závazným instrumentáři každé vědy je, že vedle logické regularity (viz dále Engliš, 1930), je její závaznou metodou kauzální nexus. Připomeňme na okraj, že kritika „klasického“ kauzálního nexu je jádrem skutečné revoluce v myšlení

teoretické fyziky s širším ohlasem i mimo přírodní a technické vědy. Na s. 124 se pak dovolává Osolobě Trnky, který s odkazem na Engliše připomíná, že proti logické regularitě stojí teleologická funkcionalita. Řečeno jinými slovy, ale ve stejném smyslu – nikoli uzavřená formální korektnost vědního souzení, ale otevřená množina účelů a záměrů, které opodstatňují poznávací postupy, jež vykládají chování systémů. Právě v tomto smyslu na s. 125 Osolobě cituje ještě Mukařovského: „Přijímáme teleologickou definici hodnoty jako schopnosti nějaké věci sloužit dosažení jistého cíle.“ Budeme-li chápat poněkud zkratkovitou formulaci Jakobsonovu ve smyslu Mukařovského „sloužit dosažení jistého cíle“, pak se dovídáme, že jde o vědecké postupy, které předměty svého zkoumání hodnotí podle jejich způsobilosti sloužit dosahování nějakého cíle, nikoli podle logické regularity, která tu zřejmě má být chápána zejména jako princip kauzálního nexu, i když nikoli pouze. Jinak řečeno, je tu charakterizován funkční přístup, jehož úplné vymezení skvěle prezentuje první, a) odstavec Tezí. P. Osolobě argumentuje i přesnými a průzračnými formulacemi Trnkovými ze soukromého dopisu: „Logická zákonitost...musí být doplňována zákonitostí teleologické funkčnosti... Psal o ní K. Engliš...jako o nazírací formě, kterou si uvědomujeme a kterou chápeme zkušenost reálného světa řazeného ne podle příčiny a účinku, nýbrž podle prostředku a cíle, tedy řekl bych funkčně“ (Osolobě, 2003, s. 124). Je naprosto jasné, že Trnkovo použití adjektiva teleologická ve spojení teleologická funkčnost je pro toho, kdo chápe podstatu funkčního přístupu, redundantní, a celá Trnkova formulace ukazuje, že máme příležitost k uskutečnění terminologické redukce s vyloučením slova teleologický. Zůstane pak skutečnost, že tato Trnkova formulace je variantou vymezení daného v prvním odstavci Tezí, domnívám se, že s explicitním odkazem k ontologické podstatě takto chápaného funkčního principu. Ontologická podstata funkčního principu je míněna jako předpoklad, že systémově chápáný „svět“ má funkční podstatu a věda, která tento „svět“ vykládá, se této skutečnosti má metodologicky přizpůsobit.

Vzniká otázka, kdo nebo co je nositelem vztahu prostředek – cíl. To je ovšem opět dokonale zřejmé z prvního odstavce Tezí. Ostatně Engliš významně připomíná, že za cíle je třeba uznat i zamýšlené, imaginární, žádoucí cíle a cíle normativní, s čímž opět nemá první odstavec Tezí problém. Důležité je, že toto Englišovo konstatování funkční princip jako princip vědního chování univerzalizuje.

Na druhé straně je tu však již připomenutá formulace Jakobsonova, která mluví o cílech toho nebo onoho (funkčního) jazyka. Jestliže ji totiž nebudeme chápat tak, jak jsme to udělali výše, pak to znamená, že ten nebo onen (funkční) jazyk je cosi vědoucího o svých cílech, tj. o směřování své systémově strukturní podstaty k nějaké „předem dané“ kvalitě. To však je nepochybně další, jiný smysl funkční povahy věcí. Je tu třeba opravdu (viz Osolobě) hledat souvislost se středověkým pojetím božích intencí. Ty po-

zitivistická věda univerzálně nahradila principem kauzálního nexu, jenž považuje funkcionalistická věda za nedostatečný. Je třeba zdůraznit, že za nedostatečný, nikoli neplatný – Osolobě správně připomíná, že právě ruský formalismus a český strukturalismus byl přístupný dialektickému sjednocení obou ontologických, a zde i explanačních principů. Opět jen na okraj připojme konstatování, že tento myšlenkový rozměr nalézáme i v určitých fázích myšlenkového vývoje J. L. Fischera. Zdá se, že tam, kde teleologie není „jen“ jednoslovným ekvivalentem „popisu“ relace prostředek – záměr/účel/cíl, dochází k tomu, že je pozitivní vědě nabízena možnost původně boží intence. Dochází k tomu, že vlastností původně boží intence se dostává strukturálně chápaným věcem samým. Ony se tak stávají subjektem, jenž je předmětem zkoumání. Právě takto se stávají strukturami vědoucími o svých směřováních. Právě tento pohled, pokud jde o jazyk, patrně nebyl cizí Jakobsonovi, v tomto ohledu mluví Leška o jeho teleologickém dogmatismu.

Shrňme: Základní konceptuální soustavu pražské strukturalistické tradice je možno chápat přinejmenším dvojím způsobem.

(1) Centrálním konceptuálním prostředkem v tradicích pražského strukturalismu je termín/pojem funkce. Ten svým charakterem odpovídá ve většině případů onomu hjelmslevovskému pojetí být uprostřed mezi formálně korektním, matematicko-logickým a „etymologickým“ pojetím funkce (srov. Hjelmslev, 1972). Klíčový charakter mají ony „funkce vnější“ (srov. Kořenský, 1998). Uplatňují se však i tendence k formálně korektnímu pojetí funkce jako vnitřního „pořadacího“ principu systému, s tendencí k matematicko-logickému pojetí. Nositelem na vnějších funkcích založených procesů je komunikant. Tento způsob chápání pak nezahrnuje do základní konceptuální soustavy termín/pojem teleologie, neboť jde o termín synonymní s popisem struktury fungování jazyka, jak je charakterizován v prvním odstavci Tezí.

(2) Jestliže však chápeme vztah funkce a teleologie v jakobsonovském smyslu, tedy tak, že fungování a dynamika struktury je vědoucím směřováním k apriorním cílům (nositelem na funkci založených procesů je v tomto případě systém jazyka), pak je dominantním prvkem základní konceptuální soustavy termín/koncept teleologie.

V každém případě však přítomnost termínu teleologie v teoretickém instrumentáriu pražské tradice měla svůj „univerzální“ význam: akcentovala dynamickou povahu systémově-funkčně pojatého „světa“, o němž a v jehož rámci člověk uskutečňuje svou řečovou činnost a zároveň takto vytváří a přetváří její předpoklady.

LITERATURA

- ENGLIŠ, K.
1930 *Teleologie jako forma vědeckého poznání* (Praha: Topič)
- FALTÝNEK, D.
007 „Samoorganizace řeči? Několik poznámek k lingvistickému a biologickému strukturalismu“;
Slovo a slovesnost 68, s. 38–45
- Filozofický slovník*
1985 (Praha: Svoboda)
- FISCHER, J. L.
1969 „Skladebná filosofie, strukturalismus a dialektika“; *Filozofický časopis* 17
- HJELMSLEV, L.
1972 *O základech teorie jazyka* (Praha: Academia)
- JAKOBSON, R.
1963 „Efforts towards a Means-Ends Model of Language“; in *Interwar Continental Linguistics. Trends in European and American Linguistics 1930–1960*, II. (Utrecht), s. 481–485
- JIRSOVÁ, A.
1988 „K pojetí systému a struktury v klasickém období české lingvistiky“;
Slovo a slovesnost 49, s. 155–164
1989 „K pojetí systému a struktury v současné české lingvistice“; *Slovo a slovesnost* 50, s. 238–248
- KOŘENSKÝ, J.
1998 „K vzájemným vztahům a vývoji základních pojmů Pražské školy“; in idem:
Proměny myšlení o řeči (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)
2007 „Paradigmata zkoumání řečové komunikace“; *Slovo a slovesnost* 68, s. 163–169
2004 *Člověk – řeč – poznání* (Olomouc: Univerzita Palackého)
- LEŠKA, O.
1986 „Poznámky k teleologickému pojetí jazyka“; *Teoretické otázky jazykovědy. Linguistica* 16 (Praha), s. 63–100
- NEKULA, M. (ed.)
2003 *Prager Strukturalismus: Methodologische Grundlagen / Prague Structuralism: Methodological Fundamentals* (Heidelberg: Winter)
- OSOLSOBĚ, P.
2003 „A Source of Teleological Thinking for the Prague Linguistic Circle“; in Nekula, M. (ed.):
Prager Strukturalismus: Methodologische Grundlagen / Prague Structuralism: Methodological Fundamentals (Heidelberg: Winter), s. 121–133

SÉRIOT, P.

1999 „The Impact of Czech and Russian Biology on the Linguistic Thought of the Prague Linguistic Circle“; in Hajičová, E. – Voskovec, T. – Leška, O. – Sgall, P. – Skoumalová, Z. (eds.): *Travaux du Cercle linguistique de Prague / Prague Linguistic Circle Papers 3* (Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Pub. Co.), s. 15–24

VACHEK, J. (ed.)

1970 *U základů pražské jazykovědné školy. Teze předložené prvnímu sjezdu slovanských filologů v Praze 1929* (Praha: Academia)